

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИМУШУВАННЯ ДО ВСТУПУ В СТАТЕВИЙ ЗВ'ЯЗОК

Бабенко А. М.

У статті аналізуються теоретико-правові засади кримінальної відповідальності за примушування до вступу в статевий зв'язок. Доводиться обґрунтованість установлення кримінальної відповідальності за ці злочини. Представлено їх кримінально-правову характеристику. Наводяться особливості кримінальної відповідальності за примушування до вступу в статевий зв'язок.

Ключові слова: примушування до вступу в статевий зв'язок, суспільна небезпека, сексуальні домагання, злочини проти статевої свободи.

В статье анализируются теоретико-правовые основы уголовной ответственности за принуждение к вступлению в половые отношения. Обосновывается необходимость установленной уголовной ответственности за эти преступления. Представлена их уголовно-правовая характеристика. Раскрываются особенности уголовной ответственности за принуждение к вступлению в половые отношения.

Ключевые слова: принуждение к вступлению в половые отношения, общественная опасность, сексуальные домогательства, преступления против половой свободы.

The theoretical and legal principles of criminal liability for compulsion to the engagement in sexual liaison are analyzed in the article. The relevance of the ascertainment of criminal liability for these crimes is avered. Their criminal and legal characteristic is introduced. The peculiarities of criminal liability for compulsion to the engagement in sexual liaison are produced.

Keywords: compulsion to the engagement in sexual liaison, social danger, sexual harassment, crimes against sexual freedom.

Проблема кримінальної відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи завжди привертала увагу вітчизняних і зарубіжних учених. Така увага пов'язана, перш за все, з їх суспільною небезпекою, ступенем розповсюдженості та шкодою, яку вони завдають суспільним відносинам. Аналіз статистичних даних свідчить про доволі високу кількість учинюваних сексуальних злочинів. Так, у період з 2001 по 2009 роки їх щорічно реєструвалося близько 2000 фактів (у 2001 р. - 1947 злочини, у 2008 - 1995) [5, 4]. Серед 1255 "сексуальних" злочинів, учинених у 2012 році, було зареєстровано 486 випадків зґвалтувань, з яких 80 випадків було не розкрито. У загальній структурі злочинності проти статевої свободи та статевої недоторканості особи найвищу питому вагу займають зґвалтування (близько 50 %), на другому місці знаходиться насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (35 %), на третьому - розбещення неповнолітніх (13 %) і лише на останньому - примушування до вступу в статевий зв'язок (0,19 %) [3, 15-16]. За нашими висновками, указана ситуація пояснюється не стільки відсутністю

такого негативного соціального-правового явища, як примушування до вступу в статевий зв'язок, скільки складнощами в реєстрації та розкритті злочинів цієї категорії, високою їх латентністю та проблемами у виявленні кримінально-правових ознак під час кваліфікації діянь правоохоронними органами. Наведене обумовлює необхідність систематизації знань щодо теоретико-правових засад кримінальної відповідальності за примушування до вступу в статевий зв'язок і визначає актуальність обраної теми дослідження.

Проблемам кримінальної відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості в різні часи приділяли увагу такі вчені, як Ю.М. Антонян, Д.О. Балабанова, Х.І. Брух, Д.О. Гніліцька, О.В. Губанова, О.М. Джужа, П.С. Дагель, Т.А. Плаксина, К.М. Плутницька, Н.В. Тидикова, О.В. Тищенко та інші вчені. Переважно науковці приділяли увагу загальним питанням кримінальної відповідальності за злочини вказаної категорії. Комплексного погляду на вирішення теоретико-правових засад кримінальної відповідальності за примушування до вступу у статевий зв'язок до теперішнього часу не відбулося. Залишається невирішеним і питання обґрунтування суспільної небезпеки цих злочинів, їх кримінально-правових ознак, специфіки кваліфікації цих протиправних діянь та інші питання. Враховуючи надзвичайну актуальність проблематики примушування до вступу у статевий зв'язок, саме вирішення задекларованих питань ми й ставимо за мету нашої статті. Отже, мета нашої статті полягає у вивченні теоретико-правових засад обґрунтування суспільної небезпеки примушування до вступу в статевий зв'язок, характеристики їх кримінально-правових ознак, специфіки кваліфікації.

Примушування до вступу в статевий зв'язок у світі вважається однією з найбільш небезпечних і розповсюджених форм сексуального домагання. Наприклад, у США вивченням цієї проблематики займаються цілі науково-дослідні установи із залученням широкого кола фахівців - юристів, психологів, соціологів тощо. Незважаючи, що останніми роками в Україні з'явився цілий ряд публікацій з цього приводу, зазначена проблематика залишається однією з малодосліджених і вельми актуальною. У нашій країні правові заходи із протидії цьому явищу складаються з низки нормативно-правових актів, які врегульовують рівноправність особи в економічній, сімейно-побутовій, правоохоронній та інших сферах життя. Соціальне значення і цінність статевої свободи є настільки важливими, що вони захищаються правовими нормами найвищої юридичної сили. Так, у статті 29 Конституції України прямо вказано, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. У цьому сенсі, за справедливим твердженням Х.І. Брух, особиста недоторканність передбачає не лише недопустимість будь-якого зовнішнього втручання у сферу індивідуальної життєдіяльності особи фізичного або психічного характеру, а включає в себе й статеvu свободу та недоторканність [2, 202]. У Конституції України закріплені основні принципи Загальної Декларації прав

людини, задекларовано пріоритет норм міжнародного права, заборонена дискримінація за мотивами походження, статі, раси тощо, а родина визнана предметом турботи всього суспільства й охорони законом. Україною ратифіковано понад 30 міжнародних конвенцій і протоколів з прав людини [9, 114-115]. Детальний аналіз їх змісту дає підстави стверджувати, що вони так чи інше захищають усі різновиди прав і свобод особи, зокрема й у сфері статевої свободи і недоторканості. Ці загальні принципи та положення є законодавчим фундаментом і для захисту особи від протиправних посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи, зокрема й від примушування до вступу в статевий зв'язок. Статтею 154 КК України прямо передбачено кримінальну відповідальність за примушування до вступу в статевий зв'язок.

Як загальновідомо, важливим показником криміналізації діянь є їх поширеність і суспільна небезпека. Що стосується суспільної небезпеки, то масштаби шкоди, заподіяної злочинами проти статевої свободи та недоторканості, важко переоцінити. Ці злочини викликають у жертви найтяжчі переживання, дія яких може зберігатися на все життя, впливати на самосприйняття та світовідчуття, заважати побудові відносин з іншими людьми, також і з представниками протилежної статі [7, 170; 4, 8]. Проблеми сексуальних домагань на роботі можуть виявитися причиною значних матеріальних втрат для роботодавців. Витрати, викликані примушуванням до вступу у статевий зв'язок, спричиняють прогули, низьку продуктивність праці, моральні збитки, відтік кадрів [11, 15]. Крім цього, досліджувані злочини можуть породжувати різного роду комплекси, обумовлювати глибокі душевні травми, які можуть зруйнувати людині все подальше життя. У найбільш тяжких проявах ці злочини можуть завдавати серйозну шкоду здоров'ю, а в окремих випадках - призводити до самогубств. Примушування до вступу в статевий зв'язок, крім статевої свободи, також може завдавати шкоди психічному здоров'ю потерпілої особи, заподіяти шкоду нормальному психофізичному розвитку неповнолітніх, дискредитувати орган, в якому працює службова особа, заподіявши шкоду інтересам служби тощо.

Як вже зазначалося, важливим показником суспільної небезпеки примушування до вступу в статевий зв'язок є високий рівень латентності цього антисуспільного явища. Основними причинами латентності "сексуальних злочинів" є небажання розголошувати зазначені факти самими потерпілими особами. Не менш важливим є те, що правоохоронні органи України примушуванню до вступу в статевий зв'язок традиційно приділяють невинновдану низьку увагу. До 2007 року вони в загальній структурі виявлених злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи традиційно мали найменшу питому вагу - лише 0,19 %, а щорічна зареєстрована їх кількість не перевищувала 2-5 випадків [3, 15-16]. У період з 2001 по 2010 р. зареєстровано всього 42 примушування до вступу в статевий зв'язок та виявлено 31 особу, що скоїли зазначені злочини [2, 204]. Після 2010 року ця категорія протиправних діянь взагалі зникла з поля зору правоохоронних органів. За оцінками фахівців, сучасна латентність злочинів цієї категорії складає майже 97 %, тоді як рівень латентності згвалтувань складає 90 % [6, 3; 8, 61].

Узагальнення судово-слідчої практики та аналіз юридичних джерел [2; 9; 4; 11; 3; 1] дають підстави визначити специфіку кримінально-правової відповідальності за примушування до вступу в статевий зв'язок. Так, з

аналізу кримінально-правової норми випливає, що основним безпосереднім об'єктом злочину є статева свобода особи, тоді як додатковими об'єктами злочину можуть виступати честь і гідність людини, право власності.

Виходячи з редакції ст. 154 КК України, потерпілою особою від цього злочину може бути як жінка, так і чоловік, що перебувають у матеріальній або службовій залежності від винної особи. Потерпілими можуть бути й неповнолітні особи. У випадках, коли до вступу в статевий зв'язок примушувалася особа, яка не досягла статевої зрілості, дії винного, крім ст. 154 КК, кваліфікуються за ст.ст. 14 і 155 КК України як готування до статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості.

Під час примушування до статевих відносин або до лесбійства винна особа посягає на статеву свободу жінки, а під час примушування до мужеложства - на статеву свободу чоловіка. Під час скоєння інших дій сексуального характеру - на статеву свободу як чоловіка, так і жінки.

Для судово-слідчої практики має істотного значення той факт, що з об'єктивної сторони зазначений злочин вважається примушуванням жінки чи чоловіка до вступу в статевий зв'язок. Винна особа за допомогою протиправного впливу на психіку потерпілого змушує уступити його сексуальним домаганням: вступити в статеві відносини, скоїти акт мужеложства, лесбійства або інші дії сексуального характеру.

Працівникам правоохоронних органів слід пам'ятати, що сама лише пропозиція особі, яка матеріально або службово є залежною від особи, яка висловлює таку пропозицію, до вступу у статевий зв'язок за відсутності примушування не утворює складу злочину, передбаченого частиною першою статті 154 КК [10].

Більше того, у теорії кримінального права та на практиці під примушуванням розуміють протиправний вплив на жінку чи чоловіка з тим, щоб примусити її (його) проти власної волі вступити в природний або неприродний статевий зв'язок. Це, наприклад, погроза позбавленням матеріальної допомоги або надбавок за працю, звільненням, переведенням на менш оплачувану роботу, можливості користуватися житловою площею тощо. Може мати місце примушування як до одноразового зв'язку, так і до неодноразових статевих зносин або до співжиття. Примушування може бути спрямоване на те, щоб примусити іншу особу до статевого зв'язку як з тим, хто примушує, так і з іншою особою, на користь якої діє винна особа. Також у ст. 154 КК прямо зазначені способи примушування до статевого зв'язку, а саме: природним і неприродним способами. Відповідно до ст. 154 КК кримінальна відповідальність настає навіть за примушування до вступу в статевий зв'язок з особою, з якою перебуває в законному шлюбі.

Статевий зв'язок природним або неприродним способом охоплює як одноразові, так і неодноразові статеві контакти незалежно від їх гетеро- або гомосексуальної спрямованості. Якщо потерпіла особа добровільно погоджується на одні форми сексуальних контактів, але заперечує проти інших, її примушування до них за наявності до цього підстав утворює об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 154 КК.

У реальному житті жінка або чоловік може примушуватись до вступу в статевий зв'язок як з винною, так і з іншими особами (знайомі, родичі, керівництво тощо). При цьому для кваліфікації за ст. 154 КК не має значення те, чи знала про вчинене примушування особа, статева прихистість якої задовольняється потерпілою жінкою або чоловіком.

Не вважаються кримінально караними обіцянки створити жінці або чоловіку кращі матеріальні чи службові умови, наприклад, призначити на більш оплачувану посаду, збільшити грошове утримання, надання подарунків і пільг з тим, щоб схилити особу до сексуальних контактів. У подібних випадках відсутнє примушування до статевого зв'язку, вони свідчать про вигідність вступу в такий зв'язок.

Дії, передбачені ст. 154 КК України, сконструйовані як злочин із формальним складом, який визнається закінченим з моменту вчинення на волю потерпілої особи психічного тиску в різних формах. Злочин вважається закінченим з моменту примушування чоловіка або жінки до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом. Та обставина, що жінка або чоловік погодились вступити в статевий зв'язок або, навпаки, відхилили домагання, не впливає на кваліфікацію за ст. 154 КК.

Зі суб'єктивної сторони злочину, передбачені ст. 154 КК України, вчиняються з прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що змушує потерпілого вчинити з ним або з третьою особою статевий акт, акт мужолозства або лесбійства або дії сексуального характеру шляхом шантажу, погрози знищення, пошкодження або вилучення майна, а також із використанням матеріальної або іншої залежності й бажає цього з мотивів задоволення статевої пристрасті. Крім того, особа, здійснюючи примушування, має спеціальну мету - вступ у статевий зв'язок із залежною від неї особою.

Зі змісту ст. 154 КК України та абз. 7 п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 [10] випливає, що суб'єкт цього злочину є спеціальним, тобто це особа як чоловічої, так і жіночої статі, яка досягла 16 років і щодо якої потерпіла особа є матеріально або залежною по службі. За вчинення описаних дій передбачено максимальне покарання у вигляді арешту на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років.

Отже, можна визнати, що статевая свобода особи достатньою мірою захищається вітчизняним кримінальним законодавством. Враховуючи ступінь суспільної небезпеки та цінність суспільних відносин, у статті 154 КК України закріплені основні ознаки кримінальної відповідальності за примушування до вступу в статевий зв'язок. Отже, статевая свобода особи є важливим об'єктом кримінально-правового захисту, між іншим, унаслідок прогалин у практиці застосування цієї норми, у реальному житті виникають складнощі в реалізації зазначених законодавчих положень. Загалом, під час застосування дослідженої кримінально-правової норми правоохоронним органам слід враховувати, що склад злочину, передбаченого статтею 154 КК, може мати місце лише за умови доведеності, що на потерпілу особу чоловічої чи жіночої статі здійснювався вплив із використанням її матеріальної або службової залежності від винної особи з метою примусити її вступити в статевий зв'язок природним або неприродним способом у супереччя її волі. З метою уникнення помилок під час кваліфікації злочинів, слід пам'ятати, що кримінальній відповідальності за ст. 154 КК України підлягають лише особи, за матеріалами кримінальних проваджень щодо яких доведено: а) наявність самого факту примушування до вступу в статевий зв'язок; б) така особа має бути спеціальним суб'єктом, тобто особою як чоловічої, так і жіночої статі, яка досягла 16 років і щодо якої потерпіла особа є матеріально або залежною по службі.

Література

1. Конституція України (із змінами та доповненнями станом на 15 травня 2014 р.). — [Електронний ресурс]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/print1447739411651090>
2. Брух Х.І. Підстави криміналізації примушування до вступу у статевий зв'язок / Х.І. Брух // Право і суспільство. - 2014. - № 5. - С. 200-208.
3. Губанова О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання зґвалтуванню (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим): дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.В. Губанова. - Сімферополь, 2008. - 262 с.
4. Джужа О.М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством: монографія / О.М. Джужа. - К.: Атіка, 2009. - 240 с.
5. Ларченко М.О. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, винного у статевому злочині: дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М.О. Ларченко. - Київ, 2009. - 245 с.
6. Лукаш А.С. Зґвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження: монографія / А.С. Лукаш. - Х.: Право, 2008. - 256 с.
7. Плаксіна Т.А. Основания уголовно-правовых норм, уголовно-правового запрета, криминализация: понятие и соотношение / Т.А. Плаксіна // Государство и право. - 2006. - № 5. - С. 41-47.
8. Плутицкая Е.Н. Социально-демографическая характеристика жертв принуждения к вступлению в половую связь / Е.Н. Плутицкая // Вестник Пермского университета. Юридические науки. - 2013. - № 2. - С. 244-250.
9. Плутницька К.М. Запобігання примушуванню до вступу в статевий зв'язок у контексті міжнародно-правових зобов'язань України / К.М. Плутницька // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. - Серія "Юриспруденція". - 2014. - Том 2. - С. 114-116.
10. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи / Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 // Постанови Пленуму Верховного Суду України (2002-2009 рр.). - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>
11. Тищенко О.В. Сексуальні домагання на роботі: соціально-правовий аспект питання / О.В. Тищенко // Адвокат. - 2004. - 11. - С. 15-16.

Бабенко А.М.,
доктор юридичних наук, доцент,
начальник кафедри теорії та історії
держави і права
ОДУВС: 11.09.2015